

апаратом, невмінням пояснити відчуття та проаналізувати твори видів мистецтва, які не вивчалися. Крім того, близько половини студентів не змогли на достатньому рівні виконати дане завдання. Вони пояснювали це незнанням інших видів мистецтва; малим багажем знань; нерозумінням їх, а отже, відсутністю емоційного ставлення до них та тим, що бракувало інтересу до інших видів мистецтва.

4. Діагностика рівнів розвитку студентів згідно з показниками особистісного критерію показала, що більшість студентів виразили позитивне ставлення до запровадження нових методик (зокрема тих, які передбачають художньо-творчу діяльність) у навчальний процес, зазначаючи, що це стимулювало б інтерес до навчання та самоосвіти а також давало б можливість творчого самовираження. Особливо слід відзначити низьку мотивацію, а то й повну відсутність бажання до навчання та опанування обраної професії, подальшого естетичного виховання майбутніх учнів. Більше половини студентів виразили побажання ввести в навчальний процес арт-терапевтичні технології, що, на їхню думку дає змогу самовиразитися, заглибитися в мистецтво, відчувати задоволення від творчості тощо.

Отже, результати діагностики показали здебільшого низький рівень підготовки студентів мистецьких вищих навчальних закладів до естетичного виховання учнів з використанням арт-терапії згідно з показниками визначених нами критеріїв. Це дає змогу зробити нам висновок про потребу та доцільність уведення в професійну підготовку майбутніх педагогів розробленого нами спецкурсу, суть та результати експерименту із застосування якого в навчальному процесі будуть описані у наступній статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синенко В.Я. Професіоналізм учителя // Педагогіка.-1999.-№5.-С.45-52.
2. Марина Т.А. Формирование профессионализма студентов с использованием машиноориентирующей педагогической информации: Дис...канд.пед.наук:13.00.01 /Мос. пед. гос.у-нт.-М.,1993.-183с.
3. Гребенкина Л.К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования: Автореф...д-ра пед.наук: 13.00.01 / Мос.пед.гос.у-нт.-М.,2000.-38с.
4. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія.- К.: НПУ ім.М.Драгоманова, 2004.-243с.
5. Барышева Т.А. Диагностика эстетического развития личности: Уч.-метод.пособ.-СПб.: Изд-во РГПУ им.А.И.Герцена. -1999.-140с.
6. Туник Е.Е. Природа и диагностика творческих способностей.-СПб., 1992.

УДК 37.015.3:37.032-053.5

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Д'ячков М.В., бакалавр

Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості виховної діяльності викладача вищого технічного закладу, розглядаються чинники підвищення рівня підготовки фахівця.

Ключові слова: виховна діяльність, викладач, гуманізація, гуманітаризація.

Дьячков М.В. ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ВЫСШИХ ТЕХНИЧЕСКИХ ЗАВЕДЕНИЯХ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются особенности воспитательной деятельности высшего технического заведения, рассматриваются факторы повышения уровня подготовки специалиста.

Ключевые слова: воспитательная деятельность, преподаватель, гуманитаризация, гуманитаризация.

D'yachkov M.V. THE SPECIFIC OF UPBRINGING ACTIVITY OF THE PEDAGOG IN HIGH TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT / Zaporizhzhya national universiti, Ukraine.

The article deals with the specifics of upbringing activity of high technical establishment, the factors of decreasing of professional level of specialist.

Key words: upbringing activity, pedagog, humanization, humanitarization.

У педагогічній літературі проблеми гуманізації навчально-виховного процесу в загальному плані розглядали І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, С. Гончаренко, І. Зязюн, І. Кондрашова, О. Сухомлинська [1]. Ефективність процесу гуманізації освіти значною мірою визначається тим, наскільки ґрунтовно досліджені теоретично-методичні проблеми в цій галузі, як здійснено науковий

аналіз педагогічних явищ. Вочевидь, що сучасна система освіти вимагає докорінного переосмислення парадигми виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості з точки зору гуманізації життєдіяльності студента, створення сприятливих умов для самореалізації внутрішніх сил у різних видах творчої діяльності.

У нових концепціях освіти проблема місця і ролі викладача у вищому навчальному закладі розроблена недостатньо. Соціально-педагогічна та виховна функція педагога зумовлюється варіативністю психолого-педагогічних особливостей зв'язку викладача і студента–вихованця, викладача і студентського колективу, їх спільною творчою діяльністю, спрямованою на розвиток творчої індивідуальності кожного в цій схемі. При сприятливих конкретних умовах педагогічної праці найвища результативність педагогічної творчості проявляється в позитивній динаміці сформованості творчої особистості студента як майбутнього фахівця та зростанні рівня творчої педагогічної діяльності викладача.

Сьогодні перед вищими навчальними закладами стоять завдання, розв'язання яких багато в чому залежить від того, як буде здійснюватися вся система підготовки фахівця – творчо мислячого, діючого, такого викладача, що постійно вдосконалюється. У цьому посідає своє місце та роль викладача.

Підготовка до професійно-педагогічної творчості – це завжди врахування педагогом індивідуальності в навчанні і вихованні студента. Оволодіти педагогічною професією, педагогічною майстерністю, педагогічною творчістю можна лише на індивідуально-особистісному рівні.

На думку Р.І. Хмелюк, чинниками придатності до педагогічної діяльності є: інтерес до професії вчителя, його глибина і сила; бажання працювати в цій сфері; наявність знань, умінь, навичок, необхідних для оволодіння спеціальністю; певні фізіологічні дані, насамперед, властивості нервової системи. Вимоги до особистості педагога поставлені надзвичайно високі. Йому необхідно володіти широким діапазоном знань - бути освіченою людиною з високим інтелектуальним, моральним і фізичним рівнем розвитку. Виявляти соціальну активність, бути добрим організатором і виявляти професійно-педагогічну творчість у своїй праці.

Мета нашої статті полягає в теоретичному обґрунтуванні виховної діяльності викладача вищого технічного закладу.

У технічних ВНЗ, вирішуючи проблему гуманітаризації, необхідно добиватися проникнення гуманітарного знання в природничонаукові і технічні дисципліни, збагачення гуманітарного знання природничонауковою і фундаментальною компонентами. До основних положень концепції гуманізації і гуманітаризації можуть бути віднесені:

- комплексний підхід до проблем гуманізації освіти, який припускає поворот до цілісної людини і до цілісного людського буття;
- гуманні технології навчання і виховання тих, що навчаються;
- навчання на межі гуманітарних і технічних сфер (на межі живого і неживого, матеріального і духовного, біології і техніки, техніки і екології, технології і живих організмів, технології і суспільства, і т.д.);
- междисциплінарність в освіті;
- функціонування циклу соціально-гуманітарних дисциплін у ВНЗ як фундаментального, початкового освітнього і системообучаючого;
- подолання стереотипів мислення, затвердження гуманітарної культури.

До основних критеріїв формування гуманістичних цінностей відносять:

1. Оволодіння загальнолюдськими цінностями і способами діяльності, що містяться в гуманітарному знанні і культурі.
2. Обов'язкову наявність поглибленої мовної підготовки, при цьому лінгвістичний модуль стає складовою частиною всього комплексу гуманітаризації.
3. Гуманітарні дисципліни в загальному об'ємі дисциплін, що вивчаються, повинні складати не меншого 15-20% для негуманітарних навчальних закладів і відсоток їх повинен збільшуватися.
4. Усунення міждисциплінарних розривів як по вертикалі, так і по горизонталі.

Гуманітаризація освіти припускає посилення уваги до розширення номенклатури учбових дисциплін гуманітарного циклу і одночасне збагачення природничонаукових і технічних дисциплін матеріалом, що розкриває боротьбу наукових ідей, людські долі учених-першовідкривачів, залежність соціально-

економічного і науково-технічного прогресу від особових, етичних якостей людини, його творчих здібностей.

Таким чином, перспектива оновлення і актуалізації гуманітаризації освіти пов'язана з взаємопроникненням природничонаукових і гуманітарних дисциплін, з одного боку, а з іншого – з посиленням ролі гуманітарної освіти.

Кажучи про гуманізацію і гуманітаризацію вищої технічної освіти, ми повинні мати на увазі, що інженерна освіта у XXI ст. обов'язково повинно враховувати нові відносини інженерної діяльності з навколишнім середовищем, суспільством, людиною, тобто діяльність інженера повинна бути гуманістичною. Через це в технічних вузах і університетах особлива увага повинна бути приділена філософії технології, оскільки вона значно відрізняється від філософії науки. Тоді як філософія науки зрештою обертається навколо питання, яким чином оцінити наукову істинність і який сенс цієї істини, філософія технології обертається навколо питання про природу артефакту, тобто зробленого людиною.

Створення таких "гуманістичних" технологій припускає зміна погляду їх творців на суть своєї діяльності. Єдиний шлях зміни погляду інженерів та інших працівників технічної сфери лежить через гуманізацію і гуманітаризацію освіти.

Гуманітарне знання включає науки про людину, науки про суспільство, науки про взаємодію людини і суспільства, прогностику суспільних процесів і розвитку людської природи.

Основною спрямованістю в організації навчального процесу в університетах повинна бути междисциплінарність у навчанні, основу якої складає междисциплінарна природа сучасного знання. Тут переважають два напрямки:

- 1) інтенсивне введення в суто технічні вузи дисциплін гуманітарного циклу;
- 2) збагачення гуманітарних спеціальностей і дисциплін основами технічного і природничонаукового знання і навпаки.

Цей шлях навчання через междисциплінарний підхід сприяє формуванню в студентів глобалізації і нестандартності мислення, здатності вирішувати комплексні проблеми, що виникають на стику різних областей, бачити взаємозв'язок фундаментальних досліджень, технологій і потреб виробництва і суспільства, уміти оцінити ефективність того або іншого нововведення, організувати його практичну реалізацію.

У формуванні фахівців, інженерів нового типу, гуманітарна підготовка зачіпає суть їхньої творчої діяльності не тільки в технічній, але і в соціальній, екологічній і економічній сферах. Існуюча система освіти в технічних вузах України не дає інженерові осмислення технологій ефективною соціальною взаємодією і комунікативною культурою.

До цих пір в Україні має місце різке розділення і навіть зіставлення гуманітарної і технічної сфер діяльності, мислення і утворення. Система утворення України розділена на дві слабо взаємодіючі частини: гуманітарну і технічну. Це наболіла проблема української освіти, яку до цих пір не вдається вирішити належним чином, через що діяльність інженера практично не запліднена гуманістичним духом творчості.

Технічний університет майбутнього - гуманітарно-технічний університет, тобто університет єдиної культури людства, тому що у XXI ст. відбудеться зближення інженерної і гуманітарної діяльності, встановляться їх нові відносини з навколишнім середовищем, суспільством, людиною, відбудеться подальше зближення біології і техніки, живого і неживого, духовного і матеріального. У майбутньому інженерові без серйозної гуманітарної підготовки не обійтись. Саме тому гуманітаризація утворення взагалі, і особливо технічного, є першочерговим завданням для української вищої школи. Вирішення проблеми гуманітаризації освіти в технічних університетах України повинне здійснюватися в наступних напрямках:

- розширення номенклатури дисциплін гуманітарного модуля (структура основних модулів навчання в сучасному технічному університеті);
- забезпечення взаємопроникнення гуманітарного знання і негуманітарних дисциплін (природничонаукові і технічні);
- збагачення природничонаукових і технічних дисциплін знаннями, що розкривають боротьбу наукових ідей, людські долі вчених-першовідкривачів, залежність соціально-економічного і науково-технічного прогресу від особових, етичних якостей людини, його творчих здібностей;
- междисциплінарність в освіті;
- навчання вирішенню науково-технічних проблем на межі технічної і гуманітарної сфер;

- забезпечення можливості отримання студентами в технічному університеті другої гуманітарної або соціально-економічної спеціальності;
- посилення підготовки інженерів в правовій, мовній, екологічній, економічній, ергономічній областях;
- створення в університеті гуманітарного середовища;
- особово-орієнтоване навчання.

Таким чином, період навчання у ВНЗ – це підготовка до трудової діяльності, яка у найближчому майбутньому повинна стати для людини основним джерелом існування та засобом особистісної самореалізації. Саме цей час у мотиваційному плані докорінно відрізняється від шкільного навчання. Тому психолого-педагогічне забезпечення гуманістично зорієнтованої професійної підготовки студентів вимагає поновленого обґрунтування освітнього процесу, розробки відповідних інноваційних підходів, методів, технологій. Необхідно також визначити засоби психопрофілактики, аби усунути (чи хоча б зменшити) вплив факторів, які негативно впливають на психіку людини, й активізувати дію тих, що стабілізують та розвивають її.

Формування світогляду, що базується на ставленні до людини як до найвищої цінності, стимулювання гармонійного розвитку й прояву творчого потенціалу особистості в праці – основа гуманізації сучасної освіти. Але вона може залишитися набором добрих намірів, якщо на практиці не вживати заходів для поліпшення стану здоров'я молодих людей, що навчаються у вищій школі.

Аналіз свідчить, що розвиток системи вищої освіти багатьох країн світу передбачає формування об'єктивних передумов для розвитку активної, творчої та гармонійної особистості, її духовних і моральних засад за допомогою освіти, надання необхідної допомоги в навчанні, заохочення та мотивацію навчання протягом усього наступного життя. Така стратегія за своїм змістом збігається з положенням доповіді Туринської групи Європейського фонду освіти “Переосмислення розвитку сфери управління у новій Європі” [2]. Виходячи з її постулатів, суспільство зобов'язане піклуватися про забезпечення якісної освіти всіх видів і надати можливість громадянам вільно обирати такий вид освіти, який найбільше відповідає їх природі [3, 165].

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті [1] та основними нормативно-правовими актами у сфері освітньої діяльності підготовка фахівців нової генерації повинна будуватися на нових, сучасних ідеях та підходах до організації навчального процесу. Вони мають системно втілювати такі основні принципи:

- гуманізація освіти, єдність навчання і виховання, залучення студентської молоді до духовних цінностей, формування цінностей загальнолюдської моралі; свобода вибору та відповідальність за результати освітньої діяльності, професійне самовизначення особистості, що забезпечує відповідну самодетермінацію навчання студентів, актуалізує внутрішню мотивацію, розвиває потребу у свободі творчості, автономності, самоуправлінні та самокорекції, забезпечує толерантність по відношенню до особистості студента; відкритість та демократичність освітньої діяльності, доступність навчання для будь-якого громадянина з врахуванням рівня його довузівської та індивідуальної підготовки;
- випереджальний характер навчання на основі психодіагностики й корекції поведінки особистості; органічний зв'язок з національною та світовою культурою, історією, традиціями;
- регуляція психофізіологічних станів людини за різними напрямками на основі знань, нагромаджених у психофізіології, психології та фізіології праці, педагогіці, валеології, медицині, гігієні, екології, ергономії та інших науках; взаємодія з вузами, що здійснюють підготовку фахівців гуманітарного, економічного і лінгвістичного профілів у зарубіжних країнах;
- самопізнання з метою встановлення в себе нових якостей, характеристик, поглибленого осмислення властивостей і станів особистості студента; використання важелів відповідальної поведінки студентів у процесі навчання у вузі; духовно-моральний пошук власної життєвої позиції, індивідуально-колективна відповідальність за дотримання умов і досягнення результатів у процесі освітньої діяльності.

Реалізація цих принципів забезпечує досягнення повної корпоративної згоди в управлінні навчально-виховним комплексом сучасного вищого навчального закладу, сприяє формуванню професійно зрілих фахівців нового покоління. Успішність процесу гуманізації може бути забезпечена на основі формування системи особистісних якостей людини, що дозволяє стати активним учасником гуманістично спрямованих перетворень у сучасному суспільстві. Розглянемо виховання гуманістичних цінностей студентів як напрямок виховної діяльності викладача.

Гуманістичне виховання у вищій школі вимагає від викладачів знань про ціннісні орієнтації, які формують мотиваційну сферу студентів. Щоб взаємодія між студентом і викладачем була ефективною, необхідною передумою є орієнтація на загальнолюдські цінності.

Освіта, орієнтована на розвиток особистості, максимально адаптована до її потреб та інтересів, по суті моделює на рівні цінностей, особистісних рис та життєвих пріоритетів кожної людини гуманоцентричний соціальний устрій, який нашими спільними зусиллями має скластися вже в недалекому майбутньому.

Отже, процес гуманізації освіти визначає основний напрям її розвитку в сучасному суспільстві. Згідно з ідеєю гуманізації людина розглядається не як істота, яка виконує та підтверджує певні психологічні закономірності.

Актуальність проблеми гуманізації вищої школи зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку світової цивілізації. Визначають її три основних позиції: соціальне значення, ступінь розробленості й практична потреба.

Соціальний аспект досліджуваної проблеми зумовлений визнанням людини як найвищої цінності: її права на вільний розвиток та реалізацію здібностей; об'єктивною необхідністю нового філософського осмислення суті процесу освіти; утвердження ідей людської спільності, громадського миру і національної згоди як складових гуманізму; підготовки спеціаліста з морально-психологічною спрямованістю на працю, науково-професійною орієнтованістю.

Гуманізм є ключовим поняттям, що сприяє ґрунтовному осмисленню сучасного суспільного розвитку. Під ним розуміють систему ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. Ця категорія своєрідно відображається педагогічною наукою.

Розроблювані нині теорії та концепції розвитку цивілізації зводяться до того, що світ наближається до суспільства, де пануватимуть інтелект, знання, творчість, які ґрунтуються на гуманістичних цінностях. Їх вплив суттєво позначається на розвиткові системи освіти в нашій державі.

Система освіти потребує оновлення відповідно до тієї ролі, яка визначена їй на сучасному етапі суспільного розвитку. Важливою ланкою системи освіти в Україні є вища школа. Як зазначено в Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI ст.), вища школа "забезпечує фундаментальну наукову, загальнокультурну, практичну підготовку і спрямована на підготовку фахівців, що визначають темпи і рівень науково-технічного і соціального прогресу, сприяють утвердженню гуманістичних ідеалів, норм людського співжиття, формування інтелектуального потенціалу нації як найвищої цінності суспільства" [2].

Серед вагомих механізмів її олюднення є гуманізація навчання. Навчання у вищій професійній школі, побудоване на принципах гуманізації, – це місткий виражений процес, спрямований на становлення та завершення формування особистості. Він зумовлює переорієнтацію мети навчання, врахування особистісних цілей та інтересів студентів, наповнення олюдненим змістом навчальних дисциплін, застосування активних методів і форм навчання, де оволодіння знаннями здійснюється в процесі пошуку істини, зіткнення думок, поглядів, позицій, розвитку самоконтролю і самооцінки студентів. Гуманізація освіти є фактором гармонійного розвитку особистості студента, збагачення його творчого потенціалу, зростання фізичних і духовних сил, здібностей. Психологічними основами гуманізації навчання є процес, спрямований на розвиток особистості як суб'єкта творчої діяльності.

Досягнення цієї мети вимагає реалізації певних завдань:

1. Надання студенту системних знань про закономірні взаємозв'язки людини з природою, суспільством, державою; про процеси становлення особистості, її ставлення до інших та самої себе.
2. Формування вмінь оцінювати соціальні та природні явища, феномени культури, оволодівати засобами набуття й інтерпретації наукової інформації, її обробки та зберігання; бачити «свій» предмет у навчальному процесі.
3. Озброєння студента системою антропологічних знань, що набуваються в процесі опанування психолого-педагогічних, соціогуманітарних та культурологічних дисциплін.

Актуалізація емпатійних процесів (розвиток емоційної сприйнятливості, відчуття внутрішнього сприяння іншому) здійснюється в процесі діяльності, змістом якої є турбота про іншу людину, у ситуаціях, які потребують співчуття та співпереживання іншим людям.

Усе зазначена вище певною мірою впливає на вдосконалення фахової підготовки студентів. Однак найсуттєвішим чинником підвищення рівня підготовки фахівця є особистість наукового педагогічного працівника. Він має навчитися любити інших людей – студентів, батьків, колег, слабких студентів? Відомий психолог і соціолог Еріх Фромм писав: «Спроби любити залишаються доречними, поки він не

спрямує всі свої зусилля на розвиток власної особистості в усій її цілісності, - неможливо дістати задоволення в любові до однієї людини, якщо ви не здатні любити ближнього взагалі...» [1]. Здатність педагога любити залежить від уміння долати самозакоханість, бороти в собі байдуже ставлення до людей та потяг до приниження. Крім того, любити – завжди означає знати людину, поважати її, нести за неї певну відповідальність, постійно турбуватися про неї.

Отже, викладач повинен вільно володіти навчальним матеріалом, методами та прийомами його викладання, а також мистецтвом усного мовлення, знаннями інших джерел інформації. Викладач повинен навчитися користуватися засобами контролю для організації "зворотнього зв'язку" і корекції знань студентів. Єдність навчання, виховання та розвитку забезпечує управління перцептивним, розумовим, емоційним, вольовим та іншими компонентами діяльності студентів. Послідовне здійснення своєї ролі викладача привчає студентів аналізувати, узагальнювати, класифікувати і систематизувати факти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, засвоювати поняття, категорії, закономірності й усвідомлено ними користуватися, сприяє формуванню ідейно-моральних якостей особистості.

Викладач визначає зміст ціннісних орієнтацій студентів у природньому та соціальному середовищі. Він формує активне ставлення до явищ і процесів навколишньої дійсності, ідеї й ідеали, мотиви поведінки і соціальної поведінки.

Невід'ємною складовою гуманістичної орієнтації освітнього процесу у вищій школі й необхідною передумовою підвищення ефективності підготовки професійно зрілих і здорових фахівців нового покоління є реалізація принципів комплексного психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного комплексу вузу з переважною орієнтацією на послідовну реалізацію принципу "свобода – вибір – відповідальність" у всій роботі навчального закладу, організації навчально-пізнавальної та фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів, що служить передумовою їх особистісного зростання й успішного професійного становлення.

Таким чином, можна зробити висновок, що в результаті цілеспрямованих дій, тематичної єдності в розгляді проблемних питань, постійного входження в останні досягнення психологічної, педагогічної наук, проникнення у творчу лабораторію педагогів-новаторів (подорожі, зустрічі, запрошення, робота в спільних семінарах тощо) підвищується коефіцієнт роботи методичного відділу вуза. Вивчення, узагальнення і поширення досвіду роботи викладачів із різним рівнем творчих можливостей сприяє:

- з більшою ефективністю ділитися та обмінюватися досвідом новацій;
- залучати молодих педагогів до діяльності творчих лабораторій для оволодіння прийомами і методами педагогічної майстерності та творчості;
- об'єднати найбільш сильних і творчо працюючих викладачів у динамічні групи однодумців, де розв'язуються найбільш актуальні проблеми навчання та виховання;
- допомагати своїм вихованцям в оптимальній соціалізації.

Викладач у своїй діяльності керується такими аспектами соціально-педагогічної роботи як:

- надання допомоги окремому студенту або групі студентів, які опинилися в складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, патронажу, реабілітації та інших видів соціальних і психолого-педагогічних послуг;
- актуалізація потенціалу самопомоги осіб, які опинилися в скрутній ситуації;
- цілеспрямований вплив на формування і реалізацію здорового середовища, життєвого побуту та життєдіяльності студента, створення систем підтримки соціально незахищених студентів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у необхідності повнішого розкриття ролі соціального оточення (зокрема, особистості викладача) у професійному становленні студента, системному розкритті й цілісному практичному втіленні психогігієнічних, психолого-педагогічних і духовно-світоглядних аспектів гуманізації вищої освіти на сучасному етапі трансформації суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості / І.Д. Бех // Вісник АПН України.
2. Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 3-12. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш.А. Амонашвили. – Минск: МГУ, 1990. – 560 с.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.